

Необхідно відзначити велике пізнавальне значення опублікованих у книзі витягів з архівних документів і фронтової преси. Вони дають змогу конкретно визначити дати найважливіших воєнно-історичних подій осені 1944 р., зокрема завершення повного визволення від фашистських окупантів території Радянської України у довоєнних кордонах — 1 жовтня 1944 р.; подолання Головного Карпатського хребта — 16 жовтня 1944 р.; вигнання ворога із Закарпаття, а отже, і всіх українських земель — 28 жовтня 1944 р. Ці дати і повинні стати визначальними в наукових дослідженнях, оскільки щодо них існують різночитання.

Книга, укладена з нарисів багатьох авторів, на перший погляд, може здатися строкатою, різноплановою. Проте це не так. Вона сприймається як цілісний матеріал, що висвітлює обрану для дослідження тему, переконливо розкриває героїчний подвиг радянського народу в боротьбі з німецькими загарбниками за українську землю.

Слід особливо відзначити творчий вклад у підготовку і видання праці автора-упорядника І. Карпова, а також співробітників видавництва “Карпати”: В. Данкевича, Б. Гвардіонова, М. Олексієнко, С. Лендела, Д. Федаки, П. Часто, Г. Квашенко, З. Піцура, Є. Павлик. Не можна не сказати доброго слова про колишніх студентів журналістського факультету Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, результати наукових досліджень яких в процесі написання дипломних робіт увійшли до рецензованої книжки. Серед них С. Кузьменко, В. Тарасенко, Ю. Хміль, С. Гребенюк, Є. Брусліновський і В. Таран.

Однак слід визнати, що дане цікаве видання не позбавлене й окремих недоліків. Зокрема, трапляються друкарські огріхи. Так, на с. 270 називається р. Сана замість Сан; на с. 251 згадується Городецький район, тоді як слід — Городецький (знаходиться на території Львівщини). На с. 340 говориться: “Следы вели к его неприятелю...” треба — “приятелю”.

Вважаємо, що оформлення праці колажами (с. 13—14, 69—70, 141—142, 215—216) є не дуже доречним. Значно виграшніше було б для цієї мети використати фотографії — адже це документальні нариси.

Проте ці недоліки мають частковий характер, вони не знижують наукової цінності рецензованої праці, що стане в пригоді всім тим, хто виявляє інтерес до історії Великої Вітчизняної війни.

П. П. ПАНЧЕНКО (Київ)

Г. И. Ванеев

СЕВАСТОПОЛЬ 1941—1942.

ХРОНИКА ГЕРОИЧЕСКОЙ ОБОРОНЫ

В двух книгах

К., 1995

Сьогодні, коли про Велику Вітчизняну війну, здається, сказано вже все, існує нагальна потреба з дистанції у півстоліття поглянути на окремі її епізоди неупередженим оком, ретельно їх проаналізувати і дати об'єктивну, неполітизовану оцінку. Саме до цього прагнув відомий історик, заслужений діяч науки і техніки України, доктор історичних наук, професор, капітан 1-го рангу у відставці Г. І. Ванеев, який присвятив себе дослідженню однієї з найдраматичніших сторінок минулої війни — оборони радянськими військами головної бази Чорноморського флоту — Севастополя. Його остання праця — “Севастополь 1941—1942. Хроника героической обороны” — підсумовує тривалу й копітку пошукову діяль-

ність, вивчення архівних джерел та публікацій по темі. Базуючись майже виключно на документах Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації, Російського державного архіву ВМФ, Державного центрального архіву Республіки Крим та державного архіву м. Севастополя, автор зумів реконструювати день за днем хід подій, пов'язаних з обороною Севастопольського оборонного району (СОР) аж до його залишення радянськими військами.

Досить красномовно про документальне підґрунтя праці свідчать майже 1500 посилань на архівні матеріали та літературу. При цьому переважна більшість залучених джерел — з фондів, які й по сьогодні малодоступні для вітчизняних дослідників. Скрупульозна пошукова й аналітична робота дозволила Г. І. Ванєєву ліквідувати чимало “білих плям” в історії оборони Севастополя, розвінчати усталені стереотипи і догми, що кочували з книги до книги, рельєфно і широко розкрити людський фактор у війні.

Оборона Севастополя подається в контексті оборони всього Кримського півострова, на який наступала 11-а армія вермахту.

В першій книзі подається короткий опис боїв у північній частині Криму, викриваються причини захоплення гітлерівцями всього півострова, за виключенням Севастопольської та Керченської ділянок. Читач дістане досить повне пояснення того, чому радянські військово-морські бази виявились невідповідними до початку війни та оборони з суші.

Характеризуючи листопадовий та грудневий наступи противника у 1941 р., автор уточнює плани сторін, співвідношення сил, розкриває структуру управління радянськими військами та зміни в ній.

Глибоке знання історіографії проблеми дозволяє досліднику не лише висловлювати власну точку зору на дискусійні питання, а й виправляти неточності та помилки інших авторів, дошукуватись істини навіть при висвітленні другорядних епізодів. Такий системний, детальний аналіз історичних подій спонукає читача до вдумливого й уважного ознайомлення з книгою. Так, наприклад, Г. І. Ванєєв спростовує як помилкові твердження багатьох авторів про створення Севастопольського оборонного району (СОР) Ставкою Верховного Головнокомандування 4 листопада 1941 р. на чолі з командуючим Чорноморським флотом віце-адміралом П. С. Октябрським. На підставі архівних документів Г. І. Ванєєв доводить, що нова оперативна форма організації й забезпечення захисту військово-морської бази СОР, в якій об'єднувались різноманітні сили і бойові засоби під єдиним командуванням, був уперше створений 4 листопада 1941 р. не Ставкою, а командуючим військами Криму віце-адміралом Г. І. Левченком. Очолив СОР командуючий Приморською армією генерал-лейтенант І. Є. Петров.

Аналізуючи причини швидкого просування 11-ї німецької армії вглиб Кримського півострова, Г. І. Ванєєв вказує на некомпетентні рішення командуючого Чорноморським флотом віце-адмірала П. С. Октябрського, який дезінформував Ставку, доповідаючи, нібито німці готують десантну операцію з моря і повітря. Відповідно Ставка дала вказівку розпорозити сили 51-ї армії, а цим було ослаблено війська, що протистояли 11-й армії Манштейна саме на головному напрямі, на Перекопському перешийку, куди і було завдано німецького удару. Запізнита передислокація Приморської армії в Крим істотно змінила нічого вже не змогла.

Прорахунки радянського командування виявились і в тому, що спорудження сухопутних укріплень в Криму почалося лише у вересні 1941 р. Ряд істотних недоліків у створенні оборонних споруд Приморської армії та СОР так і не був ліквідований, про що свідчать наведені автором документи. На жаль, у книзі залишається без авторського коментаря фрагмент директиви командуючого Північно-Кавказьким фронтом від 28 травня 1942 р. в тій частині, де констатується, що “СОР має міцну систему оборони, здатну протистояти будь-якому наступу противника” (с. 144).

В книзі не обійдено увагою складні стосунки між командуванням Чорноморського флоту і командуванням сухопутних військ. Те, що в масиві військово-статистичних викладок і тактико-стратегічних міркувань знаходиться місце для характеристики людського фактора війни, підносить працю над суто хронікально-документальним жанром.

Безсумнівна заслуга автора в тому, що він поряд з відомими називає сотні досі не відомих імен воїнів Чорноморського флоту та Приморської армії, розповідає про їх ратні подвиги.

Книга містить не лише описи бойових дій регулярних частин, а й подає приклади самовідданої праці мешканців обложеного міста, які, поділяючи всі знегоди і труднощі фронтовиків, допомагали їм виготовленню зброї, боєприпасів, спорядження, збиранням теплих речей і т. п.

Автор наводить численні дані про постачання СОР і поповнення особового складу частин, які тут дислокувались. У книзі вміщено матеріали, що свідчать про обмеження норм споживання хліба і введення "осадного" пайка для гарнізону і населення в березні — квітні 1942 р., про те, що поповнення особового складу діючих частин, їх боєзапасу, техніки, пального, озброєння також було недостатнім і не компенсувало втрат. Незадовільне постачання Севастополя значною мірою залежало від малоефективних дій радянської авіації. Та чи могло бути по-іншому, коли забезпечення СОР з повітря здійснювала лише авіагрупа ВПС Чорноморського флоту, яку до того ж командування Кримського фронту відволікало на вирішення власних завдань. Ставка з метою виправлення становища могла надіслати авіарезерви, але не зробила цього. Все це мало вкрай згубні наслідки для радянських військ, спричинило не виправдано великі втрати морських транспортів, літаків, особового складу, вантажів, необхідних захисникам міста.

У другій книзі видання досліджено події під Севастополем у період так званого "відносного спокою" (2 січня — 20 травня 1942 р.). Увагу читача привертає розповідь про висадження морських десантів у Євпаторію та Судак. Значне місце автором відведено характеристиці заходів радянського командування щодо вдосконалення керівництва військами СОР.

Особливий інтерес викликає четвертий розділ видання — "Стояли на смерть!", у центрі якого — бої за Севастополь під час останнього наступу німців на місто (червень 1942 р.). На основі аналізу нових архівних документів дослідник подає всебічно аргументовані відповіді на питання, пов'язані з трагедією захисників Севастополя. В книзі згадується, що Сталін у телеграмі від 12 червня ставить за приклад для всього народу мужність і витримку севастопольців. Однак ні командування фронтом, ні Ставка нічого не зробили для форсованого постачання СОР. "Не отримуючи необхідних людських поповнень, боєприпасів та бойової техніки, якими ж силами можна було утримати Севастополь? Виходить, що розрахунок базувався на одному — патріотизмі", — пише Г. І. Ванеєв.

Вивчаючи обстановку, що склалася під Севастополем на кінець червня 1942 р., Г. І. Ванеєв робить висновок, що доля міста до того часу вже була вирішена. Змінити ситуацію могла тільки Ставка, прийнявши одне з двох рішень: або негайно доставити велику кількість військ, боєприпасів, техніки та зброї, використавши для цього всі можливі сили флоту, армійські ВПС, у тому числі фронтову й резервну транспортну авіацію; або евакуювати війська СОР. Верховне Головнокомандування не пішло на це. Дослідник підкреслює, що командування СОР та Північно-Кавказького фронту також не виявили ініціативи й розуміння перспективи, тому замість того, щоб поставити питання про евакуацію, продовжували вимагати і після 20 червня посилення постачання підкріплення до Севастополя морем.

В книзі показано, що захисники міста до 30 червня майже вичерпали ресурси боєзапасу, однак продовжували чинити опір ворогу. Як відомо, 4 липня Радінформбюро повідомило про те, що 3 липня радянські

війська залишили Севастополь. Це повідомлення тиражувалося практично в усіх працях з історії Севастопольської оборонної операції. Г. І. Ванєєв спростовує цю тезу, переконливо доводячи, що місто не було залишене військами, оскільки їх ніхто не відводив і не евакуював. Зате командна ланка СОР не забула — який вражаюче гнітючий зразок моралі радянсько-партійно-військової номенклатури! — потурбуватися задалегідь про свою безпеку. В книзі наводиться текст телеграми командуючого СОР віце-адмірала П. С. Октябрського, відправленої вранці 30 червня наркому ВМФ і командуванню Північно-Кавказького фронту. У ній командуючий СОР просив дозволу в ніч з 30 червня "...вивезти літаками 200—250 осіб відповідальних працівників, командирів на Кавказ, а також, якщо вдасться, самому залишити Севастополь...". Ставка дозволила це зробити.

Автор детально розповідає про те, як у ніч на 1 липня вивозився керівний склад СОР на двох підводних човнах і транспортних літаках морської особливої авіагрупи. Він повідомляє про те, що було вивезено також частину поранених, а окремі групи бійців відходили на Кавказ на різноманітних плавзасобах і саморобних плотах. З 1 до 10 липня всіма видами транспорту було евакуйовано 1726 осіб з майже 80-тисячного війська, яке перебувало в СОР на 1 липня. Решта потрапила в німецький полон.

Що стосується загальної цифри радянських втрат, то її можна отримати, підсумовуючи наведені дослідником дані по трьох наступних гітлерівцях у листопаді — грудні 1941 р. та червні 1942 р. Це відповідно: 16 493, 23 тис. та 31 068 чоловік — убитих, поранених і тих, які пропали без вісті, отже, разом приблизно 71 тис. чоловік. Якщо до них додати 78 230 тих, хто потрапив у полон, то загальні втрати, за оцінками Г. І. Ванєєва, сягають майже 149 тис. чоловік. Слід відзначити, що дослідник уперше в науковій літературі подає обґрунтовані дані про втрати захисників Севастополя протягом останнього періоду оборони — червня 1942 р. Однак загальну оцінку радянських втрат, поданих у книзі, не можна вважати остаточною. Так, авторський колектив Книги "Пам'яті павших. Великая Отечественная война" (М., 1995, с. 96) вважає, що безповоротні втрати частин, задіяних у СОР, налічують 156 880 чоловік, санітарні — 43 601 чоловік. При середньодобових втратах у 808 чоловік загальні втрати особового складу військ, які брали участь у фронтовій операції "Оборона Севастополя", складають 200 481 чоловік.

На жаль, і оцінки втрати вермахту беруться автором без критичного осмислення і коментарів з таких джерел, як "Повідомлення Радянського Інформбюро" та газета "Правда". Однак сучасного дослідника цифри в 300 тис. убитими й пораненими за 8 місяців боїв і 150 тис. ворожих втрат при 60 тис. вбитих лише за останні 25 днів боїв задовольнити аж ніяк не можуть. Не закликаючи автора до кон'юнктурної мімікрії тексту, все ж слід відзначити, що питання партійно-політичної роботи у військах і серед населення на базі доступних сьогодні даних можна вирішувати з більш сучасних позицій. Це зовсім не передбачає фігури замовчування, навпаки, при достатньо критичному осмисленні фактів дозволяє уникати окремих штамтів, ідеологем, загальних місць.

Це ж стосується й тих фрагментів праці, які висвітлюють допомогу кримських партизанів радянським військам. Без посилань на об'єктивні та суб'єктивні труднощі організації партизанського руху в Криму (природні умови, ставлення місцевого населення, відсутність баз продовольства і бойового спорядження та ін.) не можна логічно прийти до розуміння малої ефективності партизанських дій у цьому регіоні.

Малопереконливо, швидше як данина доперебудовній традиції, сприймаються наведені в книзі військово-теоретичні міркування В. І. Леніна щодо необхідності організації міцного тилу для ведення війни.

Певні труднощі для читача становить відсутність пояснень військово-технічних термінів, таких, наприклад, як “боліндери”, “лейнери”, “патерни”, “мамерінець” тощо.

Загалом же враження від праці Г. І. Ванеєва позитивне. Написана емоціонально, яскраво, вона захоплює читача і не залишає його байдужим. Книга вдало ілюстрована схемами та фотографіями військового часу, має змістовні, інформативно насичені додатки.

Архітектоніка видання відзначається тим, що, окрім солідного вступу, виклад кожного розділу починається з матеріалів, які орієнтують читача в загальному ході військових дій, загострюють його увагу на складних, малодосліджених та суперечливих проблемах. Щоденна хроніка подій у кожному розділі доповнюється висновками автора.

Видання на високому науковому рівні заповнює ще досить простору нішу історичної хроніки. Разом з дослідженнями концептуального характеру праці даної категорії допомагають найбільш об'єктивно і повно відтворити складні етапи вітчизняної історії.

Добрим орієнтиром у вирі викладених подій слугують список старих і нових назв населених пунктів, пов'язаних з обороною Севастополя, а також вміщені у книзі карти. Складені відповідно до етапів севастопольської епопеї, вони допомагають точніше уявити розвиток операції, простежити її внутрішню динаміку і закономірність результату.

О. Є. ЛИСЕНКО (Київ)

M. Gajdos, S. Konečný

*POSTAVENIE RUSÍNŮV-UKRAJINCŮ
NA SLOVENSKU*

V ROKACH 1948—1953.

Praha, 1994. — 153 s.

М. Гайдош, С. Конечни

*СТАНОВИЩЕ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ
У СЛОВАЧЧИНІ В 1948—1953 рр.*

Прага, 1994

V. Zilynskyj

*UKRAJINSKI V SEČNÁCH A NA MORAVĚ
(1894) 1917—1945 (1994)*

Praha, 1995. — 129 s.

Б. Зілинський

*УКРАЇНЦІ В ЧЕХІЇ Й МОРАВІЇ
(1894) 1917—1945 (1994)*

Прага, 1995

В наш час відчувається велика потреба всебічного висвітлення маловідомих сторінок історії українського народу. Підтвердженням цього є поява двох праць, які, на наш погляд, заслуговують на увагу громадськості України.

Перше дослідження, що рецензується, — це монографія двох відомих словацьких українців М. Гайдоша і С. Конечного “Становище русинів-українців у Словаччині в 1948—1953 рр.”, яку 1994 р. видав Інститут сучасної історії Академії наук Чеської Республіки.